

شورای عالی حوزه علمیه قم

مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواهران

مدرسه علمیه فاطمیه (س)

شهرستان دهلران

عنوان:

ضرورت نگاه دینی به امر مصرف

استاد راهنما:

سید علی موسوی

پژوهشگران:

سیده خدیجه موسوی، سیده فاطمه موسوی، فاطمه حاتمی

پاییز: ۱۳۹۶

چکیده:

در قرآن و روایات اسلامی مباحث فراوانی در زمینه مصرف و استفاده از نعمات دنیوی ذکر شده است. در آیات قرآن با واژگانی چون، قناعت، اقتصاد، اسراف، تبذیر بر می خوریم که مسلمانان را به مصرف اندک و بهره برداری بهینه از داشته ها فرا می خواند، مصرف و اسراف نقطه مقابل بهینه و درست است. امروزه اسراف یکی از بزرگترین آفت ها و آسیب های فردی و اجتماعی به حساب می آید و آیات قرآن از آن به عنوان گناه اشاره شده است.

در یک جامعه دینی و اسلامی برای ترویج سبک زندگی اسلامی و مدیریت مصرف گرایی نیازمند الگو برداری دقیق از اسوه های دینی است و لازم است تا یک نگاه دینی عمیق و کاربردی به امر مصرف اجرا شود.

در این تحقیق به بررسی ضرورت نگاه دینی به امر مصرف اشاره شده است تا جنبه های مختلفی از موضوع را بررسی کنیم.

کلید واژه ها : دین، مصرف، اقتدار، اتراف، تبذیر

فهرست مطالب

۱-۱ معنای لغوی مصرف ۱

۱-۲ مفهوم مصرف در متون دینی ۳

۱-۳ جایگاه مصرف در نگاه دینی ۴

۱-۳-۱ پیوند مصرف با حیات اخروی انسان ۷

۱-۳-۲ اهداف و انگیزه های مصرف از نگاه قرآن : ۸

۱-۳-۳ محدودیت های مصرف از نگاه قرآن : ۱۱

۱-۴ ضوابط هدایت کننده رفتار مصرف کننده از نظر اسلام: ۱۲

۱-۴-۱ اِصْرَاف لازم و واجب ۱۳

۱-۴-۲ اِمْسَارِف حرام ۱۳

۱-۵ بایسته ها و نبایسته های مصرف در اسلام: ۱۶

۱-۵-۱ ابایسته های مصرف در اسلام: ۱۷

۱-۵-۱-۱ لزوم حفظ مال ۱۷

۱-۵-۱-۲ لزوم برآورده کردن نیازهای زندگی ۱۷

۱-۵-۱-۳ رعایت اعتدال در مصرف ۱۸

۱-۵-۱-۴ توسعه، بهانه رواج مصرف گرایی در جوامع اسلامی ۲۰

۱-۵-۲ نبایسته های مصرف در اسلام ۲۱

۱-۵-۲-۱ منع از اسراف ۲۱

۱-۵-۲-۲ تبذیر ۲۲

۱-۵-۲-۳ اتّراف ۲۲

۱-۶ علل گرایش به مصرف گرایی ۲۳

۱-۶-۱ عوامل درونی مصرف گرایی : ۲۴

۱-۶-۲ عوامل بیرونی مصرف گرایی: ۲۶

۱-۷ پیامدها و آثار مصرف گرایی ۳۰

۱-۱-۷ پیامدهای درونی و بیرونی مصرف زدگی:	۳۰
۱-۲-۷ اسراف عامل اخلاص گر همه شئون اقتصادی و اجتماعی	۳۶
نتیجه	۳۸
فهرست منابع	۳۹

از آنجا که یکی از اصول و روش‌ها در هر پژوهش و تحقیق، تعریف «واژه‌ها» و شناخت اصطلاحات و مفاهیم به کار رفته در آن است، از این رو، لازم است در ابتدای بحث به بیان معانی کلمه «مصرف» و واژگان مرتبط با آن بپردازیم.

۱-۱ معنای لغوی مصرف

مصرف واژه عربی صرف که به معنای تغییر و تحویل آمده است در علوم مختلف معانی و مفاهیم گوناگونی را بیان می‌کند. به عنوان نمونه در علم صرف و نحو به معنای ساختن صیغه‌های مختلف از یک اصل می‌باشد که در ادبیات عربی معروف و مشهور است. در بررسی معنای لغوی مصرف با توجه به ریشه عربی این لغت ابتدا به لغت نامه‌های عربی مراجعه می‌نماییم.

فعل صرف در لغت تازی به معنای برگرداندن از حالتی به حالت دیگر یا تبدیل آن به چیزی دیگر است.^۱ طریحی «تصرف الریاح» را دگرگون شدن از حالی به حال دیگر می‌داند.^۲

و همچنین صرّاف یا صیرفی از این ریشه است که به معنای کسی است که پول‌ها را به یکدیگر تبدیل می‌کند.^۳ در صحاح اللغه نیز ذیل این ماده آمده: «تعویض درهم‌ها با دینار را گویند»^۴

معانی دیگری نیز نظیر توبه، بازگشت، خالص بودن و... را ذیل این ماده آورده‌اند که مورد نظر این بحث نمی‌باشد، اما این کلمه در فارسی نیز متداول بوده و معنایی خاص به خود را نیز داراست. دهخدا در لغت نامه‌اش در معنای واژه ی مصرف می‌نویسد: "اسم ظرف در معنای جای خرج کردن محل صرف و خرج، مصرف به معنای صرف کردن است که معمولاً به فتح راء تلفظ کنند، بهره‌برداری و استفاده کردن از چیزی که معمولاً با کاهش و یا استهلاك آن چیز همراه است."^۵

^۱ - ابوالقاسم حسین بن محمد بن فضل، راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، تحقیق صفوان عدنان داوودی، بیروت: دارالعلم و دارالشامیه، ۱۴۱۲ق، ص ۴۸۲؛ ابن فارس، احمد بن فارس بن زکریا، مقاییس اللغه، تحقیق عبدالسلام محمد هارون، اتحاد الکتاب العرب، ۱۴۲۳ق، ذیل ماده صرف؛

^۲ - فخر الدین، طریحی، مجمع البحرین، تحقیق سید احمد حسینی، ج ۵، کتابفروشی مرتضوی، تهران، ۱۳۷۵ش، ص ۷۹

^۳ - خلیل بن احمد، فراهیدی، کتاب العین، ج ۷، انتشارات هجرت، قم، ۱۴۱۰ق، ص ۱۰۹

^۴ - الجوهری، صحاح اللغه، نسخه دیجیتالی، پایگاه اینترنتی الوراق، ذیل ماده صرف.

^۵ - علی اکبر، دهخدا، فرهنگ متوسط دهخدا، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، سال ۱۳۸۵، ذیل ماده مصرف

روی در لذت های جسمانی، مجالی برای اندیشه در کمالات معنوی و انسانی و توجه به بعد روحی باقی نمی گذارد و راه را بر تهذیب اخلاقی می بندد. پرداختن به تجملات و کام جویی ها، همواره با ناشایستی های اخلاقی و رفتاری همچون فخر فروشی، خود برتر بینی و بی بند وباری همراه خواهد بود. از این رو قرآن کریم مترفان را مفسد و فاسق معرفی می کند و هشدار می دهد: «چون بخواهیم شهری را نابود سازیم، خوشگذرانانش را فرمان می دهیم تا در آن به انحراف (فساد) پردازند. در نتیجه عذاب آن [شهر] لازم می شود پس آن را [به تمامی نابود می کنیم].»

اقتصاد و اخلاق در ابعاد فردی و جمعی ارتباط تنگاتنگی با هم داشته و هر یک بر دیگری تأثیر مثبت یا منفی خواهد داشت. حاکمیت ارزش های اخلاقی بر روش ها و انگیزه های اقتصادی سبب جهت گیری آن به سمت خیر و عزت فرد و جامعه خواهد شد. تبهکاری ها و بزه کاری های اجتماعی که در جامعه های رشد یافته و نیز توسعه نیافته به گونه ای فزاینده به چشم می خورد ریشه در فقر مادی و معنوی دارد.

حب دنیا، نفس آلوده به معصیت و تجاوز گر از حدود الهی را به اسارت می کشد و او را به تکذیب قیامت و حساب و جزای خداوند بر می انگیزد. بدین گونه است که راه تبه کاری به روی غافلان از حق و آخرت گشوده می شود و حقایق مکتب هدایت گر وحی و پیامبران از دیده و دلشان پنهان می ماند. قرآن کریم می فرماید: (كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَتَذَرُونَ الْآخِرَةَ^۱ ولی نه [شما دنیاپای] زودگذر را دوست دارید و آخرت را وا می گذارید).

۷-۱-۲ اسراف عامل اخلاخ گر همه شئون اقتصادی و اجتماعی

«هنگامی که اسرافگری در جامعه ای رواج پیدا کند خودکامگان سود پرست به بهانه آزادی برای ایجاد کالاهای تجملی که تنها برای اشباع هوسرانی ها به درد می خورد، با ایجاد تقاضای مصنوعی دست به انواع گوناگون از تبلیغات و عرضه آن نوع از کالاها می زنند و به دنبال آن بخش های گوناگون به وجود می آورند، به قول ارسطو: سوداگران که هیچ حد و مرزی برای سودپرستی خود نمی شناسند، دست به افزودن تولید آن کالاها می برند در نتیجه هم موادی را که بالقوه می توانند در خدمت ابعاد اصیل و ضروری شکل بگیرند را از بین می برند و هم خسارت ها و اختلالات منحرف کننده را به حیات مردم وارد می سازند.

هیچ می دانید رواج اسرافگری در جامعه چه نتیجه ای خواهد داشت؟ نتیجه اسرافگری بطور قطع و بدون استثنا این است که گروهی از انسانها حیات خود را مستهلک می سازند و انرژی های مغزی و عضلانی خود را

^۱ - سوره اسراء (۱۷) آیه ۲۷.

^۲ - سوره قیامت (۷۵) آیات ۲۰-۲۱.

در مقابل فردی که زندگی ضروری آنان را تامین می نماید، صرف می کنند تا گروه اسرافگر محصول حیات آنان را در ارضای هوا و هوسهای حیوانیشان مصرف نمایند.^۱

«دو گونه تباهی در جامعه که به وسیله اسراف بوجود می آید :

الف - بطر (طغیانگری به وسیله ثروت) وَ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطَرَتْ مَعِشَتَهَا^۲؛ چه بسیار شهرهای آباد و حاصل خیز که در معیشت خود طغیان کردند و ما هلاکشان کردیم

ب- ترف (خودکامگی در مستهلک ساختن مال) وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا^۳؛ و ما چون اهل دیاری را بخواهیم به کیفر گناه هلاک سازیم پیشوایان و منعمان آن شهر را امر کنیم راه فسق و تبه کاری و ظلم در آن دیار پیش گیرند و آنجا تنبیه و عقاب لزوم خواهد یافت آن گاه همه را بجرم بدکاری هلاک می سازیم»^۴

^۱ - محمد تقی ، علامه جعفری، شرح نهج البلاغه، ج ۴ ، موسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری، تابستان ۱۳۶۴ ، ص ۷۶ و ۷۷.

^۲ - قصص (۲۸) - آیه ۵۸

^۳ - اسراء (۱۷) - آیه ۱۶

^۴ - محمد تقی ، علامه جعفری، شرح نهج البلاغه ، ج ۴ ، ص ۷۷ و ۷۸.

نتیجه

قرآن ضمن بیان اباحه و حلیت مصرف، روش و چگونگی آن را نیز بیان می‌کند و نحوه بهره‌برداری با بیشترین بازده از اموال تحت مالکیت یک فرد یا اموال عمومی که فرد می‌تواند از آن استفاده نماید را ترسیم می‌کند و ضمن بیان مواضعی که برای صرف اموال راجح و مستحسن می‌باشد، شاخصهای تعیین کننده مصرف را نیز بازگو می‌نماید تا راهگشای انسان در زمانها و مکانهای گوناگون باشد. مجراهایی که قرآن برای صرف مال مشخص نموده در دو حوزه فردی و جمعی شکل می‌گیرد تا هم سعادت فرد را به همراه داشته باشد و هم سعادت جامعه را. قرآن با تشویق به تلاش برای تامین نیازهای فردی که در باب معیشت گذشته است، به تامین نیازهای جامعه نیز نظر داشته است..

در عین حال، دوری از اسراف، در نظر گرفتن شرایط کلی حاکم بر جامعه از نظر زمانی و مکانی، موقعیت و جایگاه فرد در اجتماع، ایدئولوژی قرآن در نگاه به دنیا و هنجارها و ارزشهای اسلامی، میزان و نوع مصرف را در زمانهای مختلف، متوازن و متعادل نگاه داشته و تاسی به الگو و اسوه حسنه معرفی شده در قرآن حضرت محمد (صلی الله علیه و آله وسلم) بشر را از انحراف مصون خواهد داشت.

بنا بر آنچه گفته شد هر فرد ملزم است در اداره امور مصرفی خود همچون تمام شئون دیگرنگاهی کلی و همه جانبه به تمام زوایای موضوع داشته و علاوه بر سود و زیان های فردی خود، اوضاع جامعه و دیگران را نیز در نظر داشته باشد. درست است که اصلاح الگوی مصرف به معنای درست مصرف کردن است، اما از آنجا که امروز یکی از بزرگترین مشکلات جوامع در حال توسعه مصرف زدگی است میتوان گفت اصلاح الگوی مصرف معادل دیگری نیز دارد و آن کم مصرف کردن است.

فهرست منابع

*قران

*نهج البلاغه

۱. ابن فارس، احمد بن فارس بن زكريا، مقاييس اللغة، تحقيق عبدالسلام محمد هارون، اتحاد الكتاب العرب، ۱۴۲۳ق
۲. ابن منظور، محمد بن مكرم، لسان العرب، ج ۱۰، بيروت، نشر دار صادر، ۱۴۱۴ق.
۳. اخوي، احمد، اقتصاد كلان، چاپ پنجم، تهران، شركت چاپ ونشر بازرگانی، ۱۳۸۰ش.
۴. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غرر الحکم و درر الکلم، ج ۱، قم انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۶.
۵. جمعی از نویسندگان [به سفارش] مدیریت مطالعات و تحقیقات حوزه نمایندگی ولی فقیه در جهاد کشاورزی، مدیریت اصلاح الگوی مصرف از دیدگاه اسلام، کرج، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، معونت ترویج و آموزش، نشر آموزش کشاورزی، ۱۳۸۸.
۶. جواد ایروانی، علی جلائیان اکبرنیا و دیگران، اصلاح الگوی مصرف از نگاه اسلام، چاپ اول، مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی ۱۳۸۹.
۷. الجوهری، صحاح اللغة، نسخه دیجیتالی، پایگاه اینترنتی الوراق (www.alwarraq.com)
۸. حر عاملی، محمد بن الحسن، وسائل الشیعه، ج ۳ و ۱ و ۲ و ۱۵ و ۲۴، تهران، مکتب الاسلامیه، ۱۴۰۳ق،
۹. حسینی، سیدرضا، الگوی تخصیص درآمد و نظریه رفتار مصرف کننده مسلمان، چاپ اول، تهران: موسسه فرهنگی دانش اندیشه معاصر، ۱۳۷۹
۱۰. حکیمی، محمد رضا، بیدارگران اقلیم قبله، قم: موسسه تحقیقات و نشر معارف اهل بیت، ۱۳۸۴
۱۱. خمینی، روح الله، تحریر الوسيله، ج ۲، قم: دار الکتب العلمیه، ۱۳۹۰.
۱۲. دکتر حسن ابراهیم حسن، تاریخ اسلام، ج ۱، چاپ مصر، ۱۹۶۴.
۱۳. دمیری، کمال الدین، حیات الحيوان الکبری، ج ۲، دار الکتب العلمیه، بیروت، بی تا.
۱۴. دهخدا، علی اکبر، فرهنگ متوسط دهخدا، تهران، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه، سال ۱۳۸۵.
۱۵. راغب اصفهانی، ابوالقاسم حسین بن محمد بن فضل، المفردات فی غریب القرآن، تحقیق: صفوان عدنان داودی، بیروت، دار العلم دارالشامیه، ۱۴۱۲ق،
۱۶. رزاقی، ابراهیم، الگوی مصرف و تهاجم فرهنگی، تهران، نشر چاپخش، ۱۳۷۴

۱۷. روح الله موسوی خمینی، صحیفه نور، ج ۱۹، تهیه و جمع آوری مرکز مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، تهران: وزارت ارشاد اسلامی ۱۳۶۴.
۱۸. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۶ و ۸، چاپ اول، بیروت: دار المعرفه، ۱۴۰۶ ق
۱۹. طریحی، فخر الدین، مجمع البحرین، تحقیق سید احمد حسینی، ج ۳ و ۵، تهران کتابفروشی مرتضوی، ۱۳۷۵ ش
۲۰. غفاری هادی، نظام اقتصادی صدر اسلام، تهران، دانشگاه پیام نور، ۱۳۸۶ ش.
۲۱. فاطمی، حسن، گرسنگی ارمغان استعمار، بی جا، شرکت سهامی انتشار، سال ۱۳۶۲ ش.
۲۲. فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، ج ۵ و ۷، قم، انتشارات هجرت، ۱۴۱۰ ق
۲۳. فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، ج ۵ و ۷، قم، انتشارات هجرت، ۱۴۱۰ ق
۲۴. فصلنامه فرهنگ جهاد، قم، مدیریت مطالعات و تحقیقات حوزه نمایندگی ولی فقیه در وزارت جهاد کشاورزی، شماره دوم، سال اول، زمستان ۱۳۷۴
۲۵. قدیری اصلی، باقر، کلیات علم اقتصاد، چاپ هشتم، تهران، مرکز نشر سپهر، ۱۳۷۹ ش.
۲۶. کلانتری، علی اکبر، اسلام و الگوی مصرف، چاپ پنجم، قم: مؤسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. ۱۳۸۸ ش
۲۷. کلینی محمد بن یعقوب، الکافی، تحقیق علی اکبر غفاری، ج ۶ و ۲ و ۴ و ۸ و ۵ و ۳، چهارم، بیروت، دارصعبو دارالتعارف، ۱۴۰۱ ق
۲۸. کوفمان، ران "مقاله تبلیغات، گذشته، حال، آینده"، برگزیده مقالات نشریه سیاحت غرب با موضوع مصرف.
۲۹. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار (ع)، ج ۲ و ۳ و ۴ و ۵ و ۷ و ۸ و ۱۰ و ۱۰۳، دوم، بیروت: مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۳ ق
۳۰. محتشم دولتشاهی، طهماسب، نظریه ها و سیاست ها در اقتصاد کلان، چاپ سوم، تهران، انتشارات ویستار ۱۳۷۶ ش.
۳۱. مصطفوی، حسن، التحقیق فی الکلمات القرآن الکریم، ج ۱۲، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۸۰.
۳۲. معین، محمد، فرهنگ فارسی،، تهران، انتشارات امیرکبیر ۱۳۶۰
۳۳. همکاری حوزه و دانشگاه، مبانی اقتصاد اسلامی، چاپ دوم، تهران، سازمان سمت، ۱۳۷۴ ش.